

ZA PRAVILNEJŠO SLOVENŠČINO V SREDNJI ŠOLI

Ljubitelji slovenščine se sprašujejo, od kod neusahljivi studenec neodpravljenih napak v jeziku. Naj še toliko opominjajo v šoli, po listih in v radiu, vojska grešnikov je nepoboljšljiva. Marsikdo je že ustno in pismeno preklel časnikarje, češ da se iz njihovih kužnih legel širijo klice nalezljive bolezni. Toda ali so res edinole časnikarji grešni kozli, ki jih je treba kamenjati? Kaj res ne berejo listov in ne poslušajo radia? Skoraj ni mogoče, saj morajo biti zmeraj in povsod na tekočem. Kako da bi bili ravno za slovenščino tako trde glave?

Premalo se zavedamo, da leglo dobre ali slabe slovenščine ni med časnikarji, temveč v šoli. Smisel za skrben jezik je treba prebuditi najprej v šolnikih, da ga bodo lahko posredovali šolarjem in se ne bo več dogajalo, da bi prihajali v službe (med časnikarje, profesorje, inženirje itd.) v slovenščini premalo podkovani novi ljudje. Če bo dobila mladina v osnovni in srednji šoli trdno podlago za materin jezik, ji bo to ostalo za vse življenje opora, da se bo v dvomih lahko zatekala k nji po nasvet. Dokler bo pa šola pomanjkljivo učila slovenščino, bodo v vse poklice (ne le med časnikarje) pritekali za jezik nagluhi ljudje, nekakšni na pol izobraženci, ki so seveda najdovzетnejši tudi za vsakršne slabe vplive tujih jezikov.

Šola mora danes še posebej nalivati čistega vina, saj gre skozi vse, ne le najbolj nadarjeni ali najpremožnejši. Raven splošne izobrazbe se je tako bistveno pomaknila navzgor, vendar — žal — dostikrat še trpi kakovost. Čas je preveč burjast, da bi se človek utegnil še nadrobneje ukvarjati z vprašanji, ki niso v nujni zvezi z življenjem. V neusmiljeni tekmi smo se navadili tvegavosti: znanje vse preradi nadomeščamo s pogumom, ki meji na predrznost. (Naj povem s primerom: kdor količkaj ve o kolesu, že zajaha motor in — je, kar je. Nekaj podobnega je tudi z jezikom: kdor je le rojen na Slovenskem, si že domišlja, da je kakor nalašč primeren za »vatel« slovenščini, češ da je jezik najpristnejši pri viru, pri ljudeh, ki jih ni »pokvarilo« učenje. In tako kolovratijo taki divji vozniki — in sadovi za slovenščino so na dlani.)

Ker je za likanje slovenščine v šoli mogoče res premalo časa, mora biti suho zlato tudi vse, kar je v zvezi z njo. Ne le knjige za slovenščino, temveč tudi šolniki in knjige za druge predmete, česar se mnogi profesorji zelo zavedajo. A tudi sestavljavci šolskih knjig bi morali imeti ves čas pred očmi, da ne pišejo samo o svojem predmetu, temveč tudi o slovenščini in za slovenščino (ali zoper njo). Tega naj bi se zavedale tudi založbe in naj bi nobene šolske knjige ne izdale prej, dokler bi ne bila ne le strokovno, temveč tudi jezikovno pregledana in skrbno izpiljena. Zakaj šolske knjige imajo velikanski vpliv na mladino. Ena sama napaka, ki se vtihotapi vanje, seje stotero in tisočero seme ljuljke. Po drugi strani pa skrbna berila podzavestno vzgajajo in mimogrede zidajo trdne temelje za prihodnost materinščine.

A dogaja se, da je v marsikateri šolski knjigi slovenščina zanemarjena ali mačehovsko odrinjena v položaj pastorke. Ne vem, zakaj je bil leta 1950 izdan Slovenski pravopis? Samo zato, da je ena knjiga več na trgu in na polici? Najbrž zato, da bi se ravnali po njem in da bi po malem izravnaval različne poglede na jezik in odgovarjal v morebitnih dvomih. In komu? Seveda predvsem šolarju, prihodnjemu človeku v poklicu. In kje in kako? Zlasti v šolskih knjigah. Če se niti šolske knjige ne ravna po SP, je bilo škoda denarja za goli larpurlartizem: SP samo zaradi ljubega SP.

Učenec v šoli še ne more presojeti, ali je kaka beseda ali zveza pravilna ali ne. Kar vidi v knjigi, vzame za sveto in si prisvoji. Kakor se je od matere naučil prvih korakov, tako si v šoli nabere nadaljnje učenosti in jo pridno širi naprej. Ko toliko dorase, da sam piše, govori in uči, piše, govori in uči tako, kakor se je naučil. In če se je pomanjkljivo naučil, seveda ne more razumeti ljudi, ki na primer trdijo, da je prava slovenščina malo drugačna od sodobnega »žargona«, sestavljenega iz tujk, spakedrank in izposojenk, ki mu je od domačih besed menda všeč edinole še »pomožni« glagol.

Jezik v šolskih knjigah sicer še ni tako »sodoben«, vendar tudi ni tak, kakršen naj bi bil. Nekatere so pripravljene celo z veliko skrbjo in tudi pregledane z vso vestnostjo, druge pa z manjšo srečo in pomanjkljivejšim znanjem. Na slepo sem vzel štiri, vse izdane za SP (I 1952, II 1953, III 1954, IV 1956), in v vsaki preletel po nekaj prvih strani, da bi videl, kako se skladajo s SP in kako strežejo slovenščini.

1. *Velika začetnica*: »vidimo Sonce, Luno in Zvezde« (I, 3); »Gibanje Zemlje okrog Sonca, Sončni in Lunin mrk itd. so pojavi« (I, 3); »Vsa telesa težijo proti Zemlji« (I, 16); »orientirali so se lahko le po soncu in zvezdah« (II, 4); »Tako je začel v zemljepisu Nikolaj Kopernik trditi, da je zemlja del sončnega sistema« (II, 9). Torej si knjigi v pisavi popolnoma nasprotujeta. Kateri naj dijak verjame? Po kateri naj se ravna?

2. *Vejica*: »Eno skupino tvorijo telesa kakor opeka, kamen itd., v drugi skupini so telesa kakor voda, petrolej itd., v tretji pa zrak, gorilni plin« (I, 5); »Količino meriti se pravi, iskati število« (I, 8); »nanašamo merilo ob predmetu, ki ga merimo ali pa predmet ob merilu« (I, 8); »V sredi ob mirovni legi nihala, sta dve lestvici« (I, 12); »Vodna ura je podobna peščeni le, da je namesto peska voda« (I, 12); »proti plačilu, ki je bilo tem manjše čim nižjo službo je opravljal« (II, 12); »Rodovitna nižina znana tudi kot Mezopotamija, je naplavina obeh velikih rek« (III, 29); »Če pa vemo, da so živa bitja iz istih elementov kakor je neživa narava« (IV, 3); »kako vpliva na nas okolje v katerem živimo« (IV, 4). Mislim, da po takem stanju v učnih knjigah dijakom ni mogoče dajati slabih ocen zaradi vejic.

3. *Vežaj ali pomišljaj ali zgolj presledek*: »Telo, ki 2, 3, 4 krat več tehta, ima 2, 3, 4 krat večjo maso« (I, 14); »Nova vojska je bila sestavljena iz najetih vojakov — najemnikov« (II, 3); »kiparja in učenjaka — vseznalca« (II, 11); »pod vodstvom Kemal paše« (III, 23); »Kemal-Paša« (III, 25); »površina je štiri- in polkrat večja« (III, 3). Spet neenotno ravnanje, ki dijaku gotovo ne more biti v spodbudo in napotilo.

4. *Pisava skupaj ali vsaksebi*: »Če nam ni zato, da čas izmerimo« (I, 12); »da bi slikali in upodabljali čim bolj resnično« (II, 10); »Čimbolj bogata je bila škofija in samostan, tembolj vabljava je bila« (II, 12); »dobiti čim več denarja« (II, 13); »nepretrgana vrsta mladonagubanih gorstev« (III, 5); »živopisani ptiči« (III, 16); »vednozeleno rastlinstvo« (III, 16); »monsunsko področje indijskomalajskega in kitajskojaponskega tipa« (III, 17); »stepskopuščavski predeli« (III, 17). Čeprav je svoboda lepa reč, je taka svoboda (ali samovolja) v učnih knjigah le malo prehuda.

5. *Besedni red*: »Posamezne predmete, ki jih s svojimi čuti (vid, sluh, tip, okus, voh) moremo zaznati, imenujemo telesa« (I, 3); »Države, ki so prevzele prameter za dolžinsko enoto, pa so se leta 1875 dogovorile, da obdrže kljub temu prameter še dalje za enoto dolžine, čeprav je nekoliko prekratek« (I, 9); »Tudi se pokažejo nekatere zakonitosti šele, če upoštevamo čas trajanja pojava« (I, 11); »Deluje tako, da pade iz vrhnje posode enakomerno pesek v spodnjo posodo« (I, 12). Sicer pravil o besednem redu še nimamo, vendar sem prepričan, da profesorji slovenščine takele stavke v šolskih nalogah valovito podčrtujejo.

6. *Slog*: »Krogla, ki jo položimo v poševni žleb, se kotali po žlebu vedno hitreje« (I, 3); »njegov prvi glasnik je bil Dante. V svoji pesnitvi »Božanska komedija«, ki jo je napisal v italijanskem jeziku, je Dante šibal cerkvene razmere« (II, 10). Tudi v tem odstavku ne mislim navajati več primerov, ker pač nauka o stilistiki še nimamo. Vendar bi profesor že v nižji šoli besedi »žleb« in »Dante« drugič z vso upravičenostjo prečrtal, čeprav tudi dijaške naloge niso slogovno najbolj izbrušene.

7. *Kdo zna jasneje in bolje povedati*: »Nasprotno lahko spustimo kamen iz roke, kadar hočemo« (I, 3); »Drgni s kožuhovino po ebonitni palici! Nato jo (kožuhovino ali palico?) približaj vodnemu curku, ki rahlo teče iz vodovodne pipe. Curek se odkloni« (I, 5); »plini imajo prožnost prostornine« (I, 7); »Novo miselnost pa označujemo kot humanizem« (II, 8); »Vsi družbeni razredi so si med seboj nasprotovali, toda odpor vseh se je obračal proti cerkvi« (II, 13); »Poleg tega pa je papež vprav tedaj hotel iz Nemčije dobiti čim več denarja« (II, 13); »Ogromna kopna celina se poleti zelo segreje« (III, 10); »Odstranila je sultana in nazadnjaške oblike njegovih režimov« (III, 23); »Pod močnim soncem Iraka in ob mokroti njegovih voda izvrstno uspevajo pšenica, ječmen, riž« (III, 29); »Novi naftovodi so v izgradnji ali v projektu« (III, 30); »Pomen države dviga tudi njegova prehodnost« (III, 30); »Blago prevažajo največ s karavanami« (III, 32); »Lahko pripomore do ohranitve in zboljšanja zdravja posameznika in vse družbe« (IV, 4). Tu imamo dve skrajnosti: po eni knjiga brez potrebe ponavlja, da je voda »mokra« in celina »kopna«, po drugi pa ostaja skrivnostno nejasna kakor neki profesor, ki so ga opomnili, naj ta in ta stavek bolj po domače in razumljivo pove, a jim je odgovoril: »Ne, ne, je že prav tako. Ker ne bodo razumeli, jim bom razložil. Študent naj čuti, da je profesor potreben in da so skripta premalo.«

8. *Priroda in predel*: »Vse, kar zaznamo ali moremo zaznati posredno ali neposredno s svojimi čuti, imenujemo s skupno besedo naravo« (I, 3); »Zanimali so se za narodo in znanost« (II, 9); »Poleti pa je naroda mrtva« (III, 14); »Sonce, zemlja, voda in zrak so deli nežive narave« (IV, 3); »Prodiranje Turkov v vzhodne predele Sredozemlja« (II, 5); »Portugalci so v Ameriki zasedli predele sedanje Brazilije« (II, 5); »Odtlej je človek odkrival in spoznaval vedno nove dele zemeljske površine« (II, 5); »Po odkritjih novih dežel« (II, 6). Že samo ti navedki zgovorno pričajo, da se tudi o »prirodi« in »predelih« lahko pogovorimo po domače in da nam ni treba naposodo k sosedomim.

9. *Sklanjatev*: »V stepah se pasejo tudi velike črede ovac, koz in konjev« (III, 14); »Severna meja tropskih rastl. in džungl« (III, 15); »Prej samostojni proizvajalci pa so izvrševali le svoje delo, za katerega so bili bedno plačani« (II, 7); »Plemstvo je z nejevoljo gledalo veliko cerkveno posest in si jo je hotelo polastiti« (II, 13); »visoka gorovja, čez katere vodijo« (III, 32). Koliko dvojki je že padlo za take napake v nižji šoli?

10. *Pridevnik*: »Krogla, ki jo položimo v poševni žleb, se kotali po žlebu vedno hitreje« (I, 3); »Najbolj znani neitalijanski humanist je bil Erazem Rotterdamski« (II, 11); »Eni in drugi so hoteli na cerkveni račun povečati svojo posest« (II, 13); »Njihov začetek je ob nekem določenem časovnem trenutku in trajajo določen čas« (I, 11); »zato so naredili mnogo več kot prej, ko je posameznik cel izdelek delal sam« (II, 7); »po celi državi so hodili menihi« (II, 13); »Velike nižine... rek so na debelo posute z naplavinastimi odkladninami« (III, 13); »V okolici Burse ob Marmarskem morju je prav znatno svilarstvo« (III, 23); »amerikanski kapital« (III, 29); »naftino polje« (III, 30); »Človek je v marsičem zelo podoben nekaterim višjim sesalcem«

(IV, 3); »pri najenostavnejšem merjenju« (I, 8); »Težak udarec mu je povzročil Kemal-Paša« (III, 25); »težki spopadi med Arabci in Židi« (III, 27). Poglavlje o rabi določene oblike pridevnika, o razlikovanju med ves in cel, o »neudobni« slovenščini, ki želi imeti čiste račune o tem, kaj je težko, kaj resno, kaj hudo, kaj nevarno, kaj težavno itd., kakor tudi poglavja o obrazilih, vse to so za pisca same ljube pasti in za kritika mastne kosti. Zato naprej od tega nenakega dvoboja!

11. *Stopnjevanje*: »Najbolj bujno je rastlinstvo« (III, 15); »s kompasom pa so se vse bolj pogumno spuščali« (II, 4); »med najobljudenejše predele« (III, 17). Zanimivo je, da bi se marsikdo odločil ravno narobe: »najbujnejše« in »pogumnejše«, a »najbolj obljudeni«. S knjižnimi besedami je pač križ.

12. *Zaimek*: »S svojimi čuti zaznamo« (I, 3); »V tem odločilnem trenutku so zapustili uporne kmete tisti meščani in vitezi, ki so se prej uporabi pridružili« (II, 16); »dvignile pa so se cene poljedelskim proizvodom. To draginjo so najhuje občutili oni, ki so živel iz rok v usta« (II, 6); »Sprva so bili davki izredni, kmalu pa so postali redni. Te davke so morali plačevati samo kmetje« (II, 12). Ali niso kakor nalašč vsi navedeni zaimki odveč ali pa napačno uporabljeni?

13. *Števnik*: »V svojih 95. tezah je napadel papeža« (II, 13). Kdo zna to prav prebrati?

14. *Dovršnost in nedovršnost*: »če samo primerjamo in označimo enake časovne presledke, uporabljamo metronom« (I, 12); »Razmeroma debelo plast prsti najdemo tudi v Severni Aziji« (III, 13); »Po drugi svetovni vojni pa so se osvobodilna gibanja, naperjena proti tujim in domačim oblastnikom, razmahnila posebno v Južni in Južnovzhodni Aziji. Kolonialne države so zaradi tega prisiljene, da skoraj povsem opustijo stari kolonialni način vladanja« (III, 20). Prva dva primera sta samo slogovno neubrana, tretji pa zaradi napačno uporabljenega sedanjega časa povsem spreminja pomen.

15. *Narasti, parasti, dvigniti se*: »Ko je promet med državami narastel« (I, 8); »Po odkritjih novih dežel in poti je trgovina močno porasla« (II, 6); »Posest znamenitih morskih ožin ... zelo dviga pomembnost njene zemljepisne lege« (III, 22); »Umetno namakanje, ki bi moglo dvigniti gospodarsko vrednost dežele« (III, 23); »Pomen države dviga tudi njegova prehodnost« (III, 30). Čudno, kako se človeku kakšna beseda prikupi, da jo vsiljuje povsod, kjer je treba in kjer ni treba. Koliko lepše in bolj domače bi bilo tukaj uporabiti izraz »se je povečal«.

16. *Stoji, stoji Ljubljanca, Ljubljanca, dolga vas« in »Leži, leži ravno polje«*: »Jeruzalem leži v malo rodovitni okolici na visoki planoti« (III, 27); »V bližnjem Adenu, ki leži na dnu ugaslega ognjenika« (III, 29). Danes, ko vsa mesta »leže« (v razvalinah?), nemara vsaj kakšno polje še kje »stoji«, če je že vse narobe?

17. *Kam drži na levo cesta, kam drži na desno pot«*: »Na njenem ozemlju se shajajo številna visoka gorovja, čez katere vodijo najlažji prehodi iz Irana v Indijo« (III, 32). Tudi pri tem glagolu se vestno in dosledno opuša njegova domača raba.

18. *Kdo zna lepše povedati*: »postale so cenejše in jih je lahko kupovalo večje število ljudi« (II, 3); »Zahtevali so, da se ukinejo fevdalne obveznosti« (II, 14); »Prevzeli so vodstvo tudi v protestantski cerkvi, ki je prekinila vse zveze z Rimom« (II, 16); »Opremljeni s kompasom pa so se vse bolj pogumno spuščali na odprto morje in se upali tudi v neznane kraje« (II, 4). Zakaj bi pisali preprosto, če se da zamotano: pocenile so se in jih je lahko kupovalo več ljudi itd.

19. *Predlog*: »napisani nad in pod to črtico« (I, 10); »Znova so te dežele pridobile na pomenu« (III, 25). Bera ni velika, a je značilen primer trdovratnega boja med pisci in pravopisci.

20. *V SP 1950 »pokopane kulture«*: »Čim jo prenehamo stiskati, se povrne zopet v prvotno obliko« (I, 7); »Španci so z njimi neusmiljeno postopali« (II, 5); »še danes posedujejo znatna področja« (III, 20); »proti izkoriščanju s strani belih gospodarjev (III, 20); »probuhanje milijonskih množic« (III, 21); »rastlina črpa vse, kar rabi za svoj obstoj, neposredno iz nežive narave« (IV, 3). Upam, da to niso zadnji Mohikanci, ki se moramo z njimi spoprijemati.

Naj bo zadosti. Če dijak v nalogi napiše take stvari, mu jih profesor primerno reduje. A kaj, če jih gladko prepiše iz učnih knjig? Čigava avtoriteta potem trpi? In kdo je na škodi? Bojim se, da slovenščina.

Ali ni zato edino pametno in tudi nujno potrebno, da se čimprej uresniči sklep z zborovanja slavistov v Novem mestu, da je treba določiti ljudi, ki naj ocenjujejo jezikovno plat učbenikov za druge, neslavistične predmete? Za prvo silo namreč že imamo učnih knjig za vse predmete, zato je treba poskrbeti, da bo vsaka, ki bo še izdana, tudi jezikovno pregledana in izboljšana, tako da bo dijak v vseh knjigah srečeval isto slovenščino in isti pravopis, kakor je predpisan za šolske naloge. Tak jezikovni pregled bi niti za dinar ne podražil knjige, a bi le dosegel, da bi po nekaj letih nemara ne bilo več tako norega donkihotskega otepavanja z mlini na veter, z večno se ponavljajočimi istimi napakami, tako da bi se moči lahko koristneje porabile za korak naprej: za lepši slog in pravilnejšo skladnjo.

Jože Toporišč

OBLIKOSLOVNA TERMINOLOGIJA IN NJENO JEZIKOVNO OZADJE

Slovenska oblikoslovna terminologija ima za sabo častitljivo dolgo razvojno pot, žal pa je treba priznati, da bi si bil moral narod slovničarjev, kakor so nas nekoč imenovali, ustvariti popolnejšo, kot je danes. To je vsekakor pomanjkljivost našega jezikoslovja; že pred sto leti jo je Levstik občutil kot oviro za napredek, zato se je moramo čimprej rešiti.

Oblikoslovnih poimenovanj imamo pravzaprav dovolj. Težave so v tem, da so večinoma enodimenzionalna, to je jezikovne pojave zajemajo le z ene, pogosto niti ne z najvažnejše strani; druga njihova slabost je v tem, da niso enoznačna, kar je za uporabno terminologijo prvi pogoj. Manjka nam natančnih, vsestransko določenih znanstvenih oblikoslovnih pojmov, ker poglobljena jezikoslovna teoretična misel ne odseva dovolj iz našega praktičnega jezikoslovja, hkrati pa smo dovolj nekritični dediči jezikoslovnega obdobja, ki je včasih premalo ločilo sinhronijo in diahronijo. Tako stanje pri nas je v nasprotju z modernejšimi jezikoslovnimi prizadevanji, ki so si s spoznanjem o strukturalnosti jezika, to je o soodvisnosti in medsebojni večstranski pogojenosti jezikovnih prvin, kakršne so glas, poudarek, oblika, pomen in sintaktična zveza, dokončno odprla pot, ki drži k popolnejšemu pojmovanju in spoznavanju jezika. Pričujoči članek si pri razboru oblikoslovne terminologije išče opore prav v sodobnem strukturalizmu, ki se je posvetil tudi strokovnemu izrazju.

Najmanjše oblikoslovne prvine imenujemo morfe. Zanje je značilno, da imajo v določenih okoliščinah natančno določljiv in izločljiv pomen. Morfe nam odkrivajo morfološke opozicije; tako nam nasprotje med *dam* in *da* izloča morfe *da*, *m*, *0*; *dá* pomeni drugačno dejanje kot na primer *dé*, *m* pripisuje to dejanje 1. osebi, *0* pa tretji ednine. Nasprotja med *dam* in *oddam*, *oddajam* pa nam izločajo še morfe *od* in *ja*. Tako je seveda tudi